

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of
Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

December/Aralık 2021, 1 (2): 115-133

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Türkiye’de Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış
An Overview of Religious/Spiritual Counseling and Guidance Services in Turkey

Muhammed Emin Gül

Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri
Graduate student, Uşak University Graduate Education Institute, Philosophy and Religious Studies

Uşak, Turkey

emingul1416@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7920-939X>

Habil Şentürk

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Professor, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Psychology of Religion

Uşak, Turkey

habil.senturk@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2375-7271>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 28.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Cilt/Volume: 1

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 115-133

Atıf/Cite as: Gül, Muhammed Emin-Şentürk, Habil. “Türkiye’de Dini/Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış [An Overview of Religious/Spiritual Counseling and Guidance Services in Turkey]”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi- Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 1/2 (Aralık 2021): 115-133

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2021 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

TÜRKİYE’DE DİNİ/MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK HİZMETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Öz

Gelişen bilim ve teknoloji, sürekli değişen toplum yapısı sebebiyle insanlar, değişim ve dönüşümlere ayak uydurmak, bu süreçte anlam arayışını sürdürürken kendini yeniden tanımlayarak toplum içerisindeki yerini konuşturmak, hayatın akışı içerisinde karşılaştığı problemlerle yüzleşmek ve bunları en uygun şekilde çözüme kavuşturmak için her zamankinden daha çok dini ve manevi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Din ve psikoloji üzerine yapılan çalışmalar ve tartışmaların artması neticesinde dini ve manevi danışmanlık konusu da dünya genelinde hatırı sayılır bir mevkiye yerleşmiştir. Bu alanda bilimsel bilgilere dayanan uygulamaların da yapılması, geliştirilmesi, paylaşılması, danışanlara gerekli ilginin gösterilmesi, rehberlik yöntem ve tekniklerine uygun şekilde danışanın tanınması, dinlenilmesi, problemin teşhis ve tespiti sonrasında rehberlik etmek, çözüm önerilerinde bulunmak gibi yöntem ve tekniklerle dini ve manevi danışmanlık hizmetlerinin verilmesi icap eder. İslam tarihi boyunca farklı tarzlarda uygulamaları görülen dini ve manevi danışmanlığın Türkiye’de modern anlamda, sistematik ve profesyonel bir şekilde yeniden ele alınma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Aynı şekilde batıda da uzun yıllar psikolojik danışmanlığın ihmal edilen dini ve manevi danışmanlık boyutu, bilimsel çalışmalarla desteklenerek daha kapsamlı ve nitelikli bir hal almıştır.

Anahtar Kelimeler: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Diyanet İşleri Başkanlığı, Maneviyat, Manevi Destek Hizmetleri.

AN OVERVIEW OF RELIGIOUS/SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE SERVICES IN TURKEY

Abstract

Due to the development of science and technology, and the ever-changing social structure, people need more religious and spiritual support than ever to keep up with the changes and transformations to redefine themselves while searching for meaning in this process, to locate their place in the society, to face the problems they encounter in the flow of life and to solve them in the most appropriate way. As a result of the increase in studies and discussions on religion and psychology, the subject of religious and spiritual counseling has also taken a considerable place in the world. It requires that providing religious and spiritual counseling services with methods and techniques such as making, developing and sharing applications based on scientific knowledge in this field, showing the necessary attention to the clients, recognizing and listening to the client in accordance with the guidance methods and techniques, guiding after the diagnosis and determination of the problem, and suggesting solutions. Religious and spiritual counseling, which has been practiced in different styles throughout the history of Islam needs to be reconsidered in a modern, systematic and professional way in Turkey. Likewise, the religious and spiritual counseling as a dimension of psychological counseling, which has been neglected for many years in the West, has become more comprehensive and qualified by scientific studies supporting them.

Keywords: Spiritual Counseling and Guidance, Presidency of Religious Affairs, Spirituality, Spiritual Support Services.

Giriş

Hayat ve din, ruh ve beden misali iç içe geçmiş, birini ötekenden ayırmak mümkün olmayan bir bütünün parçalarıdır.¹ Dini ve manevi danışmanlığın öznesi olan insan ve onun bilmeye, öğrenmeye ve anlamaya ihtiyacı bahis konusu olunca, her konuda danışmanlıkla ilgili çalışmaların yeni olmayacağı aşikârdır. “Aslında, bilen bir kimsenin bilmeyenlere yardımı, yol göstermesi, insanlık tarihi kadar eskidir. Yani rehberlik ve danışma kavramı, toplu yaşamının bünyesinde mevcuttur, insanoğlu öteden beri, yabancı olduğu bir durumla karşılaşınca veya bir sıkıntısı olunca, bir başkasının yardımını, öğütlerini ve avuntusunu aramıştır.”²

Din ile modern psikolojinin ilişkisi 1880’li yıllara dayanır.³ Bireylerin kişisel gelişimlerinde ve dış dünya ile olan iletişimlerinde maneviyat oldukça önemlidir.⁴ Dini ve manevi danışmanlıktan daha önce insanın genel manada bir danışmanlığa ihtiyacı vardır. Çünkü o yaşayabilmek, hayatını, sağlığını koruyabilmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için öncelikle bunları nasıl yapacağını bilmeye, bu konuda rehberliğe muhtaçtır. Bu rehberlik ihtiyacı onun sağlıklı gelişmesi ve çevreye uyumu için de önemlidir.

İnsan için gelişim ve çevreye uyum hayatın zorunlu gereklerindedir. Gelişme için gerekli şartlar varsa beklenen gelişme, olması gereken iyileşmeler, biyolojik ve psikolojik istidat ve kabiliyetlerin ortaya çıkması mümkündür. Elverişli çevre şartlarının olmaması halinde de normal gelişme süreci gerçekleşmeyecek, bu süreçte birtakım aksamaların olması kaçınılmaz olacaktır. Nasıl ki, bir ağacın, bir bitkinin veya çiçeğin gelişmesi esnasındaki birtakım ihmaller onun gelişimini olumsuz yönde etkiler. Aynı şekilde bireyin maddi-manevi ihtiyaçları ile ona olan ilgi ve rehberlik ihmal edilirse kişilik gelişimi aksamış olacak, sağlıklı ve tam bir şahsiyet geliştirmesi, kendini gerçekleştirme mümkün olmayacaktır.⁵

Günümüz toplumunun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını, baş döndürücü teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte düşündüğümüzde, bu şartlar altındaki insan, yeniden ve sürekli varoluşsal bir anlam arayışına yönelmek durumunda kalmaktadır. Sosyal ve kültürel benliğimizi göz ardı eden ideolojiler maneviyatı çemberin dışında tutmakla, modern insanı bir taraftan varoluşsal problemler ile yüzleşmeye zorlarken; diğer yandan onu kendisine yabancı bir hale getirerek çevresinden soyutlamış ve yalnızlaşmasına sebebiyet vermiştir.⁶ Bu sebeple onun dini ve manevi danışma ve rehberliğe, bu gün her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır.

Dini ve manevi yaşanmışlıkların kesişim noktasında ‘kutsal’ kavramı vardır. Din ve maneviyat yönelimli çalışmaları, diğer çalışma alanlarından ayıran bu kavramdır. Manevi yaşam temelde dinin odak noktalarındandır. Bu nedenle maneviyat ve dindarlık bir arada bulunabilirler, hatta bunları birbirinden ayırıştırmak da zordur. Manevi hayat çoğunlukla din

¹ Habil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri* (İstanbul: İz Yay., 2017), 105.

² Hasan Tan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Teori ve Uygulama* (Ankara: MEB Yay., 2000), 10.

³ Ali Köse – Ali Ayten, *Din psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yay., 2012), 7.

⁴ Habil Şentürk, “Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ Hastanesi Örneği.” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 373-396.

⁵ Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 142.

⁶ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 8.

bağlamında ortaya çıkar. Keza, manevi hayat uygulamaları, kişilerin dindar olmalarına yol açabilir. Ayrıca, manevi hayat kutsalın tutarlı bir tasavvuru ve kutsala has bir yaşam tarzı olarak tanımlanabildiği için, din de maneviyat için bir nevi depo vazifesi görebilir.⁷

Bu çalışmada önümüzdeki yüzyıl içerisinde insanlığın belki de en çok ihtiyaç duyacağı alanlardan biri olan “Dini/Manevi Danışmanlık Hizmetleri ”ne yönelik genel bir bakış ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında şu başlıklara yer verilmiştir:

1. Araştırmanın Yöntemi, Amacı ve Önemi
2. Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
3. Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Türleri ve Teknikleri
4. Türkiye’de Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmet Alanları
5. Alana Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar
6. Manevi Danışmanların Yeterlilikleri

1. Araştırmanın Yöntemi, Amacı ve Önemi

Bu çalışma dokümantasyon metodu kullanılarak hazırlanmıştır. Bu metot ilgili alana dair her türlü doküman, yazılı belge ve bilginin toplanması ve neticede kritik edilmesi esasına dayanır. Belgeler gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan durumların, olguların ve nesnelerin bilgilerini taşırlar. Araştırmacı da elde ettiği dokümanlardaki bilgiler çerçevesinde olayları, olguları ve nesnelere tasvir eder.⁸ Tabii bu dokümanların bilimsel değeri, elde edilen bilgilerin anlaşılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi de bilimsel yöntemler çerçevesinde olmak durumundadır.⁹

Bu çalışma ile bilimsel bağlamda Türkiye’de yeni yeni gelişen bir alan olan dini/manevi danışmanlık ve destek hizmetlerine genel bir bakış yaparak mevcut durumun bir değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Alana dair kavramlar, teknik ve uygulamalar, çalışma alanları ve konuları üzerine yapılan araştırmalar ile konsantre bir bilgi sunulmaya çalışılmıştır.

Manevi danışmanlık ve destek hizmetleri psikoloji ve ilahiyat alanının kesişim noktasında olması hasebiyle hem ilahiyatçılar, hem psikologlar, hatta tabipler açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Din ve maneviyat kavramlarının kapsamı o kadar geniştir ki insan hayatının her alanıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Kişisel, sosyal, ekonomik, kültürel ve daha birçok alanda problemler ile karşılaşan bireylerin bunlarla başa çıkması noktasında din ve maneviyat oldukça etkili birer hazinedir.

2. Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kavramları

⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yay., 2012), 49.

⁸ Zeki Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar-Metotlar-Teknikler-Bilgisayar Uygulamaları* (İstanbul: Çamlıca Yay.,2016), 83; Habil Şentürk, *Yahya Kemal ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 11.

⁹ Kemaleddin Taş, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 11 vd.; Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Ankara: Berikan Yayınları, 2016), 88-92.

Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, danışanın hayat dinamiklerini fark etmesi, kendi anlam kaynaklarını keşfetmesi ve inanç dünyasının hayatına etkilerini bilmesine yardımcı olma sürecidir. Özellikle hayatın akışı içerisinde zor zamanlar yaşayan ve anlam kaybına uğrayan kişilerin, kaybettikleri anlamı kazanma çabalarının teolojik ve manevi kaynaklarla desteklenmesi, dini/manevi danışmanlık ve rehberliğin temelidir.¹⁰ Dolayısıyla hastalar, mahkûmlar, engelliler, bağımlılar gibi hayatında sorunlarla karşılaşmış ve hayatının anlamını sorgulama ve yapılandırma süreci içindeki bireyler ve diğer taraftan gençler, yaşlılar, aile bireyleri gibi hayatlarının kritik döneminde bulunan kişiler için manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri oldukça önemlidir.¹¹ Toplumda ve kişisel dünyasında aşılması güç engellerle karşılaşan birey dine ve manevi değerlere bağlanmaya çalışarak, Kutsal ile bir rabıta geliştirerek güven hissiyle dalgalı iç dünyasını dindirmektedir.¹² Dini/manevi danışmanlık faaliyetinin, bünyesinde bir öz farkındalık sürecini derç ettiği söylenebilir.

Manevi danışmanlık ifadesiyle dilimizde karşılığını bulan ‘pastoral counselling’ ifadesi psikoloji sözlüğünde, “Cemaatlerinin duygusal sorunları olan üyelerine yardım etmek için din görevlileri tarafından verilen bir danışmanlık şekli” olarak tanımlanmaktadır.¹³ Etimolojik olarak ‘pastoral’ kelimesi, İngilizcede, yalnızca din ile alakalı olmayıp bireysel meselelerde de hizmet veren bir pastor ya da eğitimcinin destek çalışmalarına dair olan’ şeklinde anlamını bulmaktadır. Yine İngilizce bir isim olan ‘counselling’ kelimesi de kısaca ‘bir sorun hakkında profesyonel öneriler’ şeklinde betimlenmektedir.¹⁴

Birey öncelikle kendi inanç ve değerler sistemini ve bunların günlük hayatına nasıl tesir ettiğinin farkına varır ve karşılaştığı problemlerle aktif bir şekilde yüzleşerek başa çıkma sürecini manevi danışma ve rehberlik hizmetleri ile yürütür. Bu danışmanlık ve rehberlik esnasında manevi danışmanın da dinin temel kaynaklarına uygun bilgiler ve uygun bir din dili ile süreci yönetmesi önemlidir.¹⁵ Pastoral Care şeklinde de karşılık bulan dini danışma ve rehberlik hizmetleri Hıristiyanlık kültürüne doğduğu için alana ait terimler, o kültürü içerisinde barındırmaktadır. Ancak günümüzde çok farklı inanç ve kültürleri de kapsayacak şekilde kapsamı genişlemiş olan manevi bakım hizmetleri dini danışma psikolojisi babında Pastoral Psikoloji olarak adlandırılmaktadır¹⁶

Manevi danışmanlık ve rehberlikte manevi kelimesinin yerine ‘dinî’ kelimesinin kullanımına dair Ok, bu hizmetin belirli bir dine mensup olsun veya olmasın herkesi kapması gerektiğini ifade ederek dinî (pastoral) kelimesinin dini danışmanlıkta gittikçe daha az önemli

¹⁰ Arslan Karagül, *Manevi Bakım ve Hollanda Örneği*, I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı Tebliğ Kitabı (Ankara: Harika Liman Halkla İlişkiler Reklam Bilişim, 2012), 53; Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak*, 40-45’ten aktaran Sevde Düzgüner-Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 41.

¹¹ Düzgüner, Ayten-*Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 41.

¹² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2017), 79.

¹³ Andrew M. Colman, *A Dictionary of Psychology* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 517.

¹⁴ Mustafa Koç, *Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 51.

¹⁵ Harun Işık, Kasım Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020), 82.

¹⁶ Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2016), 66.

olmaya başladığını, böyle olunca da dinî olarak nitelendirilen olgunun alanının genişlediğini ifade ediyor. Bu geniş alanı kapsamak için de son zamanlarda kullanımı yaygınlık kazanmaya başlayan kelimenin ‘maneviyat’ olduğunu belirtmektedir.¹⁷

“Psikolojik danışma” ve “rehberlik” kavramları arasında olduğu gibi, “pastoral care” ve “pastoral counselling” kavramları aralarında da benzerlik ve fark ilişkisi vardır. Aralarında anlam farkı olmakla beraber bu kavramlar birbirlerini tamamlayıcı ifadelerdir. Bu sebeple literatürde “pastoral care and counselling” olarak bir arada kullanılmaktadır. Bununla birlikte ayrı ayrı kullanımları da mevcuttur.¹⁸

Geleneksel metotlarla yapılan manevi danışmanlığın kökenlerini oldukça eskilere dayandırmak mümkündür. Profesyonel anlamda ise başlangıcı çok eski olmamakla birlikte batıya dayanır. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kendini gösteren manevi boşluk ve kriz durumları psikolojik desteğe yönelimi artırmıştır. Manevi danışmanlık 19.yy’da psikolojinin dini boyutunun da kabulüyle gündeme gelmeye başlamıştır. Bu noktada Amerikan Psikoloji Derneği’ndeki (APA) ‘psikolojide din ve maneviyat’ temalı tartışmalar, alanın oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Neticede manevi danışmanlık adı altında dernekler faaliyete başlamış ve manevi danışmanlar aktif olarak hizmet sunmaya başlamıştır. İlgili çalışmalar, günümüzde ABD’de hastane, hapisane ve huzurevi gibi kurumlarda verilmektedir. Avrupa’da da manevi danışmanlık çalışmalarının benzer bir şekilde geliştiği ve uygulandığı söylenebilir. İslam Dini’nde manevi danışmanlığın en güzel örneğini Hz. Peygamber ortaya koymuştur. Akabinde âlimler, kadılar ve toplumun manevi önderleri tarafından insanların ihtiyaçları çerçevesinde manevi danışmanlık çalışmaları yürütülmüştür.

Bu alanda sistematik ve bilimsel çalışmalar 20. yüzyılın ikincisi yarısına dayanmaktadır. Ülkemizde 1950’li senelerde yasal engellere takılan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ilk olarak 1994’te pilot uygulamalar ile hastanelerde başlamış, fakat kısa bir süre sonra Tabipler Odası’nın meseleyi mahkemeye taşımasıyla uygulama durdurulmuştur. 2003’de ise Müftülüklerde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları’nın faaliyetleri başlamıştır. Devamında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı kurumlarında Diyanet İşleri Başkanlığı personeli ile yürütülen çalışmalar başlamıştır.¹⁹

3. Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Türleri ve Teknikleri

İnsanlar hayatları boyunca farklı roller üstlenirler; evlat, anne, baba, öğretmen, öğrenci, avukat, sanatçı, kaymakam vb. Bir yandan hayatı anlamlandırmaya çalışan birey bir yandan da bu rollere uyum sağlamaya ve gereklerini yerine getirmeye çalışır. Kendisini çok farklı olaylar ve sorunlar içerisinde bulabilen birey, bunların hepsi için uygun çözüm yollarını bulamayabilir. Bu durumda konunun uzmanlarına başvurmak en uygun çözüm olacaktır.

¹⁷ Nurullah Altaş & Mustafa Köylü (ed.), *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: Dem Yay., 2017), 36.

¹⁸ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020), 63-64.

¹⁹ Merve Reyhan Baygeldi, “Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler”, *SETA Analiz* 234 (Nisan 2018), 1-31.

Sosyal hayatta dini/manevi danışma ve rehberlik hizmetlerine gereksinim duyulma sebeplerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Teolojik bilgi eksikliği
- 2- Yanlış teolojik ideolojiler
- 3- İnanç ve kişilik zayıflıkları
- 4- Kötü alışkanlıklar
- 5- Çağ dışı örf ve adetler
- 6- Kaza ve afetler
- 7- Olumsuz sağlık koşulları
- 8- Acizlik ve düşkünlük
- 9- Aile anlaşmazlıkları
- 10-Manevi buhran
- 11- Yoğun duygular yaratan durumlar

Meselelerin çok farklı alanlara yayılması, sunulacak danışmanlık ve rehberlik hizmetinin de çok yönlü olmasını gerektirmektedir. Dini danışma ve rehberlik hizmetlerini belirginleştirmek amacıyla bu hizmetlerin sınıflandırılması daha faydalı olacaktır. Manevi danışmanlık literatüründe alana ilişkin kullanılan kavramlara bakıldığında genel olarak üç ayrı perspektiften hareketle danışmanlık türlerinin sınıflandırıldığı görülmektedir. Söz konusu sınıflandırmanın; “(a)-danışan açısından = (i) bilgi isteme, (ii) görüş isteme, (iii) hüküm isteme, (iv) delil isteme; (b)- manevi danışman açısından = (i) kişiye yönelik danışmanlık, (ii) gruba yönelik danışmanlık, (iii) topluma yönelik danışmanlık; (c) fonksiyonellik açısından = (i) iyileştirme, (ii) destekleme, (iii) yönlendirme, (iv) uzlaştırma, (v) geliştirme” biçiminde yapıldığı görülmektedir.²⁰

Diğer taraftan manevi danışmanlık uygulamalarında kullanılan tekniklere gelince, öncelikle psikolojik danışmanlık pratiklerinde kullanılan tekniklerin bu alanda da kullanıldığını söylemek mümkündür. Bir diğer deyişle dini danışma ve rehberlik hizmeti bir psikolojik danışma ve rehberlik hizmetidir. Dolayısıyla psikolojik danışma ve rehberlik teknikleri dini danışma ve rehberlik hizmetlerinde de kullanılan tekniklerdir. Psikolojik danışma hizmetlerinde uygulanan teknikler daha çok bireyi tanıma teknikleri ile hizmeti sunma teknikleri olarak ikiye ayrılır. Bireyi tanıma tekniklerine psikanalitik teknikler, hizmet sunma teknikleri ise terapötik teknikler olarak adlandırılmaktadır.²¹

Cebeci alana ilişkin teknikleri: “ (a)-psikanalitik teknikler = görüşme ve gözlem teknikleri, çeşitli test uygulamaları, olay kaydı, otobiyografi, sosyometri vb.; (b)-terapötik teknikler = empati kurma, mülakat, bilgilendirme, etkin dinleme, konuşmayı özendirme,

²⁰ Koç, *Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*, 75.

²¹ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar*, 176.

yansıtma, yapılandırma, katılıma teşvik, yüzleştirme, özetleme, susma, kişiselleştirme vb.; (c)-teolojik teknikler = zikir, sistematik düşünme deneyimi, dua ve niyaz, bibliyoterapi, hikayeleme, kendini denetleme” şeklinde sınıflandırmıştır.²²

Bireyi tanıma teknikleri (psikanalitik teknikler), öncelikle onarıcı tedbirleri uygulamadan, bireyin sorununu doğru bir şekilde, etraflıca anlamaya yarayan yöntemlerdir.²³ Dini danışma ve rehberliğin tanımlarında vurgulanan “kendini fark etme ve saklı güçlerini açığa çıkarma” öncelikle insanın niteliklerinin derinlemesine araştırılmasını gerektirir. Dini danışma ve rehberlik, bireyin kendisini ve içinde yaşadığı dünyayı tanınması, elinde bulunan imkânları en uygun biçimde kullanabilmesi için bireye sunulan profesyonel bir destek olarak kabul edilirse, insanın benliğini fark etmesine destek olmanın, dini danışma ve rehberliğin önemli bir işlevi olduğu anlaşılır. Dini danışma sürecinde dini kaynakların kullanımında uygulanacak teknikler vakaya göre değişkenlik gösterir. Bununla birlikte çoğu durumda danışanın yanlış din algısını değiştirmeyi gerektirir. Bu durum ise dini materyali danışma sürecindeki tekniklerde kullanacak olan psikolojik danışmanın, danışanın dini hakkında yeterli düzeyde dini bilgiye ve doğru din algısına sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.²⁴

Diğer taraftan yardım hizmetlerinde çalışanlar için terapötik danışma becerilerinin tanımlanması ve eğitimi ihtiyacına yönelik birkaç yaklaşım geliştirilmiştir. Buna göre, danışma sürecine katılma ve destek davranışları şu şekilde sıralanabilir: Kişiyi konuşmaya davet, dikkatli dinleme ve gözlem, danışma ilişkisinin akışında burada ve şimdi ile sınırlı kalma, empatik yaklaşım, özetleyerek açıklığa kavuşturma, kapalı kalan önemli alanları sorarak araştırma, yüzleştirme, problemi anlama ve çözümüne yardımcı öneriler sunma dini danışmanların uygulayabilmesi gereken temel yardım becerileri olarak tanımlanır. Dini danışma ve rehberlik becerilerinin teknik boyutunu ifade eden bu terapötik tutum ve becerilerin dini danışma ve rehberlik sürecine olumlu katkıları olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte görüşmeyi olumsuz etkileyen, danışmanın uzak durması gereken yaklaşımlar da vardır. Yargılayıcı söylemler, devamlı sorgulama, düşmanca tavır ve taraflı görüş bildirme gibi yaklaşımlar bunlara örnek gösterilebilir.²⁵

İfade edilen bu tekniklere ilaveten kullanılabilir önemli dini temalı teknikler de mevcuttur. Temelleri Kur’an ve sahih hadislerle dayanan, bireye güven duygusu kazandıran, onu güçlendiren bu yöntemler manevi destek hizmetleri için büyük bir öneme sahiptir. Bu tekniklerden bazıları; Allah’ı anma, sistematik düşünme deneyimi(tefekür), dua-niyaz, hikâyeleme(kıssa ve dini içerikli hikâyeler anlatma), bibliyoterapi ve nefis muhasebesidir. Bu teknikler ile bireyin öz denetimini desteklemek ve olumlu dini duygu, düşünce ve davranışlar geliştirmesine yardımcı olmak amaçlanır.²⁶

4. Türkiye’de Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanları

²² Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 102-117.

²³ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar*, 176.

²⁴ Ali Ayten vd. (ed.), “Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Danışanın Dini Kaynakları Kullanması Üzerine Bir Vaka Örneği”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 166.

²⁵ Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar*, 17.

²⁶ Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 102-117.

Manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinin ilgi alanına giren konular hayatın pek çok alanına yayılmış bir vaziyettedir. Bu alanlar, sunulacak hizmetlerin niteliklerini farklılaştıracak şekilde belirgin olarak birbirinden ayrılmaktadır. Bireylerin yaşamları birbirlerinden oldukça farklı şekillenebildiği için kişiye has problemlerin ortaya çıkması ve bunların her birine uygun çözüm üretme çalışmaları tabiidir. Bu problemlerden bazılarında bireysel sorunlar öne çıkarken, bazılarında ise anlam temelli sorunlar ön plandadır.²⁷ Bu sorunlara karşı uzman bir yaklaşım ve bakış açısı geliştirme, uygulama ve süreci kontrol görevi öncelikle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından üstlenilmiştir.

Doğru bir dini düşünce ve tasavvur ortaya koyabilme, manevi merkezli ihtiyaçları uygun biçimlerde karşılama Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bünyesindeki önemli vazifelerdendir. Din hizmetleri, müntesiplerin, mensup oldukları dinin temel esaslarını ortaya koymada ihtiyaç duydukları rehberlik ve destek hizmetlerini sağlamayı hedefleyen çalışmalardır.²⁸

Hayatın bütünü içerisinde manevi destek hizmetlerinin geniş bir alanı içine aldığı aşikardır. Diğer bir ifadeyle insanın kendini çaresiz, bilgisiz, kararsız, güçsüz ve huzursuz hissettiği bütün alanlar dini danışma ve rehberlik alanlarıdır.²⁹ Hedef merkezli destek alanları açısından meseleye bakıldığında ülkemizde manevi destek hizmetleri arasında irşat hizmetleri ve din eğitimi alanı karşımıza çıkan en geniş alan olmaktadır.³⁰

Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberliğe dair hizmet verilen alanları dört ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlar; din hizmetleri alanı, aile ve sosyal hizmetler alanı, sağlık hizmetleri alanı ve adalet hizmetleri alanıdır.

4.1. Din Hizmetleri Alanı

Din hizmetleri bağlamında gerçekleştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri, Aile ve Dini Rehberlik bürosu bünyesinde sunulmaktadır. Büronun öncelikli hedefinin, aile kurumunun bütünlüğünü korumak olduğu söylenebilir.³¹ Aile ve Dini Rehberlik büroları dini kaynaklar ve bilimsel tekniklerden yararlanarak 2003’ten bu yana çalışmalarını sürdürmektedir.³² Din eğitimi ve irşat hizmetlerinde temel itibarıyla dini malumat, duygu ve tavırların sorunsuz bir şekilde öğrenilip pratiğe dökülmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda rehberlik edici bir tarz ve usulün izlenmesi önem arz etmektedir.³³ 2015’ten bu

²⁷ Ömer Faruk Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 116.

²⁸ Serpil Başar, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 1/620.

²⁹ Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 118.

³⁰ Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 116-117.

³¹ Bedrettin Keskin - Metin Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (Güz 2018), 86.

³² Baygeldi, “Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler”, 1-31.

³³ Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 117.

yana belirtilen minval üzere çalışmalarını sürdüren kurum, her geçen gün hizmet sahasını genişletmekte ve sistemli bir destek tarzı ortaya koymaktadır.³⁴

4.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Alanı

Dini danışma ve rehberliğin en geniş alanlarından biri de aile ve sosyal hizmetler alanıdır. Nitekim sosyal hizmetler sahası deprem, kıtlık, savaş, ekonomik kriz, araba ya da uçak kazaları, tecavüz, cinayet girişimi gibi çok geniş alanları kapsamaktadır. Olağanüstü durumlarda meydana gelen travmatik olaylarla karşı karşıya kalan insanlar, bu problemlerle başa çıkmada etkili olacak ve diğer taraftan ciddi yıkımlara engel olacak maddi-manevi kaynaklara gereksinim duymaktadırlar.³⁵ Günlük hayatta insanların birbirleriyle olan iletişimlerinde bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Karşılıklı diyaloglardan kaçınma, çekememezlik, güven duyma sorunları, kendini yalnız kalmış gibi hissetmek, yargılayıcı olma vb. sorunlar ortaya çıkabilmektedir.³⁶ Korunma ihtiyacı olan bireylerde hususi gereksinimlerinden doğan birçok psikolojik ve sosyal problem günlük yaşamda varlığını göstermektedir. Bu problemlerin çözümü noktasında sağlanan bakım hizmetleri ve sosyal destek çalışmaları ihtiyaca cevap vermede yetersiz kalabilmektedir. Bu çalışmalara ek olarak bireylerin sevgi, güvenlik, güçlü olma, ait olma, , saygı görme; hayatın anlamı, amacı ve önemi gibi manevi ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmalıdır. Bu gereksinimler bütün bireyler için temel ve şahsîdir. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için insanlar ya diğer bireylerle ya da yaratıcısıyla öznel bir iletişime geçebilir.³⁷ Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında 2015’te bir iş birliği protokolü imzalanmış, bu kapsamda her iki kurum koordineli bir biçimde KYK yurtlarında manevi destek hizmetlerinin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan altyapının sağlanacağını belirtmişlerdir. Takip eden yıllarda başkanlık aynı şekilde Yeşilay ve AFAD ile de protokoller imzalamıştır. Bu kurumların bireysel ve toplumsal kriz anlarında insanlara maddi-manevi destek ve rehberlik sağlayacak personel alımı, eğitim seminerleri düzenleme ve bir plan-program oluşturma sürecinde olduklarını söyleyebiliriz. Yine bu hizmetlere ek olarak, kadın sığınma evleri, huzur evleri ve sevgi evlerinde de manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları devam etmektedir. Diğer taraftan olağanüstü durumlarda bulunan mağdur ailelere, engellilere, sığınmacılara ve bağımlılara da destek olunmaktadır. Engelli vatandaşlara yönelik hizmetler anayasal haklarla güvence altına alınmıştır. Bu haklar bağlamında ilgili devlet kurumları engelli bireylere çalışma imkânı, eğitim ve sosyal yardım desteği sağlamakla görevlidir. Bu amaçlarla teşekkül eden Diyanet İşleri Başkanlığı 2015 yılında, kendi bünyesinde bulunan Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü ve İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü temsilcileri ile “Engelli Hizmetleri Çalışma Grubu” nu kurmuştur. Ayrıca 2014’te Yeşilay ile imzalanan protokol gereğince uyuşturucu, alkol, madde, kumar ve teknoloji bağımlılarına yönelik manevi destek ve dini rehberlik hizmeti

³⁴ Keskin - Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, 88.

³⁵ Naci Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2002), 234-255.

³⁶ Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 146.

³⁷ Keskin - Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, 71-72.

sunulmaktadır.³⁸ Yine bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilgili paydaş kurumlarda bir çalışma yürütülmüş ve Manevi danışman Ulusal Meslek Standardı hazırlanarak resmi gazetede yayınlanmıştır.³⁹

4.3. Sağlık Hizmetleri Alanı

Son zamanlardaki ilgili çalışmalarda, gerek hastanelerde, gerekse diğer alanlarda verilen manevi destek hizmetlerinin toplum ruh sağlığına olumlu katkılarının olduğu belirtilmektedir. Dini inanç ve maneviyat faktörü, hastalık halinde insanların yararlanabileceği bir başa çıkma aracıdır. Ayrıca kişilerin ihtiyaçlarına uygun dini ve manevi desteğin bir danışman vasıtasıyla sunulmasının da önemi büyüktür. Maneviyat ve dini inançlarla ilgili olguların ölçülüp değerlendirilmesinde bir takım zorluklar yaşanabilir. Bu sebeple alanda yapılan araştırmaların bilimsel bilgi değerinin olamayacağı düşünceleri ve her ne kadar bu konularda pozitivist yaklaşımlar açısından tartışmaların sürdüğü bilinse de, manevi destek hizmetlerinin bireylerin sağlıklı ruh ve beden halleri açısından bir ihtiyaç olduğu söylenebilir.⁴⁰ Din ve sağlık, insanların hayatlarında büyük önem attıkları iki olgudur. Modern ve bilimsel yaklaşımların ortaya çıkmasından önce, bireylere dini ve tıbbi hizmetleri aynı kişiler sunmuştur. Modern çağda ise insanlara dini ve tıbbi hizmetler farklı uzmanlar tarafından sunulmaktadır. Bununla birlikte gelecekte sağlık ve din hizmetleri arasındaki işbirliğine daha da çok ihtiyaç duyulacaktır. 2012 yılında Ankara’da düzenlenen I. Ulusal Din Psikolojisi ve Manevi Bakım Çalıştayı ülkemizde sağlık ve din hizmetleri alanında işbirliği arayışına ilişkin önemli çalışmalardan biridir. Bu çalıştay, Sağlık Bakanlığı, Toplum Ruh Sağlığı Derneği, Evde Sağlık Hizmetleri Derneği, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Palyatif Sağlık Hizmetleri Derneği, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Psikolojisi Ana Bilim Dalının destekleriyle gerçekleşmiştir. Çalıştayda, hastalıkların tedavisinde önemli katkısı bulunan inanç ve değerlerden nasıl faydalanılabileceği konusu, mevcut koşullar ve pratiğe yönelik öneriler çerçevesinde tartışılmıştır. Bu kapsamda Manevi Bakım Uzmanlığı diye bir görev alanı önerilmiş, Manevi Bakım Uzmanının görev tanımı, bu uzmanların yetişeceği eğitim programının belirlenmesi, çalışma alanları, karşılaşılabileceği sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde müzakerelerde bulunulmuştur. Yapılan çalışmalar dini/manevi danışma ve rehberlik faaliyetlerine sağlık hizmetleri alanında duyulan ihtiyacı göstermektedir. Nitekim sağlık ve din ilişkileri içerisinde belki de en önemli uygulama alanı, dini/manevi danışma ve rehberlik hizmetleridir. Zira bugün Batı’da da ruhsal sağlık sorunu olan bir birey için akla ilk gelen ya da en olası kişi din adamlarıdır.⁴¹ Konunun hukuki ve teorik yönleri üzerine tartışmalar sürerken Toplum Ruh Sağlığı Derneği ve Palyatif Sağlık Hizmetleri tarafından gerçekleştirilen çalıştay neticesinde 2012 yılında tekrar popülerite kazanan manevi destek hizmetleri 2015’te “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı Arasında Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü”nün imzalanması ile yeniden gündeme gelmiştir. Bu çalışmaları takiben manevi danışmanlığı daha profesyonel bir destek ve rehberlik hizmeti olarak uygulama

³⁸ Baygeldi, Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler, 24-26.

³⁹ Naci Kula – Sevgi Sel, *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020), 18.

⁴⁰ Keskin - Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, 80.

⁴¹ Söylev, *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri-(Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, 154-155.

pratikleri hususunda ABD ve Avrupa yaklaşımlarına dair çalışmalar yapılmış ve yeni modeller geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır.⁴² Ülkemizde hastanelerde yürütülen manevi danışma ve rehberlik hizmetlerini iki döneme ayırabiliriz. İlk dönem, 1994-1996 yılları arası; ikinci dönemse 2015 ve takip eden yılları içerir. İlk dönemde hastanelerde dini danışma hizmetleri tamamen teolojik kaynaklar esas alınarak yürütülürken bu dönemdeki hizmetler din ve moral hizmetleri, vaaz-irşat ve hastane ziyaretleri şeklinde yapıyordu. Öteki taraftan 2015 senesinden itibaren hastanelerde yürütülen çalışmalarda din kavramından daha geniş kapsamlı olduğu düşünülen “manevi” terimi tercih edilmiştir. Bu minvalde hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik, moral ve motivasyon hizmetleri sunulmaya başlanmıştır.⁴³ Hastanelerde sunulan manevi destek hizmetlerinin altyapısını geliştirme çalışmaları günümüzde halen devam etmektedir.

4.4. Adalet Hizmetleri Alanı

Adalet hizmetleri alanında dini danışmanlık ve rehberlik, ceza infaz kurumlarında hükümlü bulunanlara yönelik destek çalışmalarını içerir.⁴⁴ Ceza infaz kurumlarında manevi rehberlik hizmetleri 1960’lı yıllardan itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu tarihten evvel ceza infaz kurumlarında herhangi bir manevi destek uygulaması görülmemiştir. Bu değişim ve dönüşümde, ceza infaz kurumlarının bir çile yuvası olarak görülmekten vazgeçilip bir terbiye ve ıslah mekânı olarak kabul edilmesi anlayışı etkili olmuştur. Bu hizmetlerin programlanması ve yürütücülüğü görevi Diyanet İşleri Başkanlığıdır.⁴⁵ 1983 senesinden itibaren Manevi destek hizmetlerini sunmakla görevli personel alımı başlamıştır. Söz konusu alımlarla ceza infaz kurumlarındaki bütün hükümlülere dini danışma ve rehberlik hizmeti sağlamak hedeflenmiştir. Bu bağlamda dini danışmanlık hizmeti vermek için 214 personele kadro ayrılmıştır. İlk zamanlar dini sohbet minvalinde gerçekleştirilen çalışmalar daha sonra hükümlülerin maddi-manevi(psikolojik) ihtiyaçları göz önüne alınarak yürütülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte manevi rehberlik hizmetlerini sağlayacak personelin sosyoloji ve psikoloji alanında yetkinlik sahibi olması kararlaştırılmıştır. Daha sonra ceza infaz kurumlarında psikolog, eğitim ve sosyal hizmet görevlisi gibi kadrolara ihtiyaç duyulmuş ve akabinde gerekli atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamdaki en ciddi değişiklik, müfredat konusunda olmuştur. İlgili düzenlemeyle, 2002 yılında Din ve Ahlak Bilgisi müfredat planında değişiklikler yapılmış olup manevi hizmetlerin hedefi, kapsamı ve manevi danışmanlık hizmetini yürütecek görevlilerin niteliklerine dair bilgilere yer verilmiştir. 2015 yılında ise ceza infaz kurumlarında “Gözlem ve Sınıflandırma Merkezi” oluşturulmuştur. Bu oluşumla birlikte öğretmen, psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve doktora ek olarak manevi hizmet uzmanlarına da görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. 2011 yılında Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında gerçekleştirilen “Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimini Sağlamaya Yönelik Protokol” ile ceza infaz kurumlarında yürütülen dini hizmetlerin tanımlanması, hedefleri ve lüzumu konuları ele alınmıştır.⁴⁶

⁴² Ali Ayten (ed.), “*Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*”, 39-40.

⁴³ Ali Ayten vd. (ed.), “*Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*” (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 1/321-371.

⁴⁴ Keskin - Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, 74.

⁴⁵ Ali Seyyar (ed.), *Manevi Sosyal Hizmetler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 53-81.

⁴⁶ Keskin - Erdem, “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”, 75.

5. Alana Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Günümüzde dinî/manevi danışma ve rehberlik konusunda öncelikle din psikolojisi, din eğitimi ve sosyal hizmet sahalarında çalışmalar yürütüldüğü söylenebilir.⁴⁷ Örneğin Erzurum ve Samsun İlahiyat Fakültelerinde dinî danışma ve rehberlik sadedinde uzaktan eğitim ve tezsiz yüksek lisans çalışmalarına başlanmıştır. Bununla birlikte Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Ön Lisans programındaki “Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler” dersi içerisinde “Din Hizmetlerinde Rehberlik ve Dinî Danışmanlık” adı altında konuya yer verilmiştir. Anlaşılacağı gibi ülkemizde manevi destek hizmetleri üzerine yapılan çalışmalar henüz filizlenmektedir. Özellikle lisansüstü sahada araştırmalar nicelik bakımından oldukça yetersizdir. Daha çok din hizmetleri bağlamında mevzu bahis olan dinî/manevi danışma ve rehberlik hizmetleri, az sayıda doktora çalışması haricinde genellikle yüksek lisans çalışmaları, makale, düzenlenen sempozyumlar ve çalıştay bildirimleri ile araştırmalara konu olmaktadır.⁴⁸

Literatür incelendiğinde Türkiye’de manevî danışmanlık ve rehberlik alanıyla ilgili ilk araştırmaların Nurullah Altaş’ın “Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri” ile Üzeyir Ok’un “Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı” isimli yüksek lisans çalışmaları olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmalar Mualla Selçuk danışmanlığında 1997 yılında tamamlanmıştır. Altaş çalışmasında, yatarak tedavi gören hastalara din ve moral hizmetlerinin sunulması konusunu incelemiş; Ok ise manevi destek hizmetlerini Batı literatürü temelli olarak araştırmıştır.⁴⁹

1995’de gerçekleştirilen I. Din şûrasında dini hizmet verilen noktalar aile, camiler, Kur’an kursları, cezaevi, hastane, eğitim merkezleri, çocuk ıslahevleri ve iş yerleri şeklinde belirlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasındaki müzakerelerin akabinde ilk olarak 1995 yılında hastanelerde yatarak tedavi gören bireylere, manevi destek hizmetleri verilmeye başlanmıştır. Ancak Danıştay’ın yürütmeyi durdurma kararı ile söz konusu çalışmalar 1996 yılında sonlandırılmıştır. Altaş, çalışmasında bu gelişmeleri irdelemiş ve 1999’da “Hastanelerde Dinî Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)” adlı makaleyi yazmıştır. Altaş bir sonraki sene “Dinî Danışmanlığın Teorik Temelleri” adlı makaleyle doğrudan dinî danışmanlığı konu edinmiştir. Bu çalışmada Altaş dini danışmanlığın batıdaki serüveni ile ülkemizdeki çalışmalara ve anlayışlara etkisini irdelemiştir. Altaş 2012 yılında Dinî Danışmanlık ve Din Hizmetleri kitabının editörlüğünü yapmış ve kendisi de eserde “Din Hizmetleri ve Dinî Danışmanlık İlişkisi” isimli çalışmayı yayınlamıştır.

2007’de düzenlenen I. Din Hizmetleri Sempozyumunda Ok, “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi” adlı tebliğiyle bir model meydana getirmiş ve ülkemize dair önerilerde bulunmuştur. Ok 2012’de “Dinî Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi” adlı makalesi ile kavramsal çerçeveyi ve alana dair problemleri konu edinmiştir.⁵⁰ İlk çalışmaların ardından ihtiyaca binaen alana olan ilgi ve çalışmaların sayısında artış gerçekleşmiştir.

⁴⁷ İlhan Topuz, *Din Görevlilerinin Mânevî Danışmanlık Yeterlilikleri* (Isparta: Manas Yayınları 2014), 71.

⁴⁸ Ömer Faruk Söylev, “Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Haziran 2015), 287-308.

⁴⁹ Mevrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2017), 1267-1304.

⁵⁰ Söylev, “Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik”, 287-308.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanına dair doktora tezleri seviyesinde hazırlanan çalışmalar arasında Turgay Şirin’in “Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli”; Havva Sinem Uğurlu Bakar’ın “Dini Danışmanlık Eğitimi: Amerika Örneği” ; Zuhal Ağilkaya Şahin’in “Federal Almanya Cumhuriyetinde Dini Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama” ; Garip Aydın’ın “Hadislerde Hastalara Yönelik Manevi Destekler”; Mehmet Fatih Altınova’nın “Hadislerde Vesvese ve Manevi Bakım”; Fatma Zeynep Belen’in “Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği ve Uygulaması”; Hacer S. Ulcay’ın “Manevi ve Kişisel Gelişim Bağlamında Şeyh-Mürid ve Yaşam Koçu-Müşteri İlişkinin İncelenmesi”; Sevde Düzgüner’in “Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi: Kan Bağı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma”; Aysun Özkan’ın “Türkiye’de Dini Danışmanlığa Duyulan İhtiyaç”; Ömer F. Söylev’in “Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik: Alanları, İmkânları ve Yöntemleri (DİB Örneği)” isimli çalışmalar yer almaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanına dair yüksek lisans tezlerine ise Fatma Karataş’ın “Aile Danışmanlığı ve Din”; Öznur Özdoğan’ın “Aile İçi Roller ve Manevi Yaklaşım”; Yasemin Angın’ın “Aile ve Dini Rehberlik Bürosu Görevlilerinin Karşılaştıkları Psiko-Sosyal Sorunlara Yaklaşımlarının Dini Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi”; Nurcan Yılmaz’ın “Bilişsel-Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımı ile Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlığın Ergenlerin Problemleri Davranışları Üzerindeki Etkisi”; Feyza Kahvecioğlu Karaca’nın “Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik”; Safinur Genç’in “Dini Danışmanlık ve Manevi Bakım Açısından Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarındaki Hizmetler Üzerine Bir Araştırma”; Seyhat Doğan’ın “Dini Danışmanlıkta Destek ve Teşvik Bildiren Teknikler ve Diyalog Örnekleri”; Süleyman Güler’in “Dini Danışmanlıkta Kabul ve Anlayış Bildiren Teknikler”; Şule Koçbay’ın “Dini Danışmanlıkta Telkin ve Öğretmeye Yönelik Teknikler”; Bekir Bizet’in “Dini Danışmanlıkta Teşhis ve Anlamaya Yönelik Teknikler”; Nurullah Altaş’ın “Hastanelerde Din ve Moral Hizmetleri”; Nesrin Okyay’ın “Hemşirelerin Maneviyat ve Manevi Bakıma İlişkin Düşüncelerinin Belirlenmesi”; Betül Altay’ın “Huzurevinde Manevi Bakım Uygulamaları: Narlıdere Huzurevi Örneği”; Öznur Özdoğan’ın “Kanserli Hastaların İyileşmesinde Manevi Değerlerin Rolü”; Ayşe Akgül’ün “Yaşlılarda Sosyal ve Manevi Bakım” isimli çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Din psikolojisi bağlamında meseleyi makale düzeyinde ilk ele alan Öznur Özdoğan’dır. 2006’da “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji” makalesi meseleyi kısıtlı seviyede incelese de, bu konuda sahada gerçekleştirilen ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilebilir.⁵¹ Manevi danışmanlık ve rehberlik alanına dair kaleme alınan makalelere Habil Şentürk ve Gülay Korkmaz’ın “Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SdÜ Hastanesi Örneği”; Hüseyin Peker’in “Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri”; Suat Cebeci’nin “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”; “Dini Danışmanlık Bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları”; Nurullah Altaş’ın “Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık İlişkisi”, “Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri”, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”; Üzeyir Ok’un “Din Psikolojisinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”, “Dini Danışmanlık: Tanımı ve Tarihi”, “İnanç Bakım ve Danışmanlığı: Bir Model

⁵¹ Söylev, “Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik”, 287-308.

Geliştirme Denemesi”; Ömer. F. Söylev’in “Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme”, “Dini Danışma ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım”, “Dini Danışma ve Rehberliğin Teolojik ve Psikolojik Temelleri”; Naci Kula’nın “Engelli Çocuğa Sahip Ailelere Yönelik Manevi Destek Eğitimi”, “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi”; Öznur Özdoğan’ın “İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım”, “İnsanı Anlamaya Yönelik Bir Yaklaşım: Pastoral Psikoloji”; Mustafa Koç’un “Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-I”, “Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma-II” isimli çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

6. Manevi Danışmanların Yeterlilikleri

Manevî danışmanlık ve rehberliği bir din eğitimi hizmeti olarak da görebiliriz. Sağlıklı düşünebilen, uyumlu bir kişilik sahibi bireyler yetiştirebilmek için onun ihtiyaçlarının normal yollarla karşılanması gerekir. Böyle olmadığı takdirde birey ihtiyaçlarını anormal yollarla karşılamaya çalışacaktır. Bundan dolayı da sağlıklı bir din eğitimine ihtiyaç vardır.⁵² Birey için manevi danışmanlık bu bağlamda gerekli bir çalışma ve psiko-sosyal bir destek sağlayacaktır. Dini ve manevi danışmanlığın konusu ise insanın manevi dünyasıyla ilgili ve dini bakımdan ihtiyaç duyduğu her şeydir. Ülkemizde son yıllarda bu alanda yapılan gerek teorik gerekse pratik bazı araştırma ve çalışmaların sayısında ciddi bir artış olduğu gibi bu çalışmaların seviyesinde veya kalitesinde de bir gelişme ve iyileşme olduğunu söylemek mümkündür.

Bireylerin modern hayat ile dini yaşam biçimleri arasında verimli ve pozitif bir bağ kurmalarına destek olmak ve manevi yönleriyle buluşmalarını ve bu yönden gelişmelerini sağlamak amacıyla din görevlileri de çeşitli alanlarda manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmaktadırlar. Topuz, din görevlilerinin bu hizmetleri sunmaya istekli olduklarını fakat danışmanlık noktasında kendilerini yeterli görmediklerini dile getirmektedir. Hâlbuki manevi danışmanlık ve destek hizmeti yürüten çalışanların psikolojik danışma alanında kullanılan tekniklerden yararlanarak bireylerle nitelikli bir iletişim kurmaları ve onları psikolojik iyi oluşa hazırlamaları gerekmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti yürütecek olan görevlilerin sahip olması gereken temel yeterlilikler; mesleki yeterlilikler, dini bilgi yeterlilikleri, iletişim yeterlilikleri, hoşgörü yeterlilikleri, MDR(manevi danışmanlık ve rehberlik) süreci yeterlilikleri, eğitsel yeterlilikler ve kişilik yeterlilikleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu yeterliliklerle ilgili olarak MDR hizmeti sunacak din görevlilerinin ihtiyaç duydukları bilgiler, ilahiyat fakültelerinde uygulanan mevcut eğitim-öğretim programlarıyla sağlanabilecek durumlardır. Fakat danışmanlık ve rehberlik bağlamında ihtiyaç duyulabilecek beceri ve tutumların ilahiyat fakültelerinde uygulanan mevcut eğitim-öğretim programlarıyla sağlanabileceğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bu gerçekler ışığında ilahiyat fakültelerinde uygulanan mevcut eğitim-öğretim programlarıyla ideal manevi danışmanların yetişmeyeceği söylenebilir.⁵³

⁵² Habil Şentürk, *İbadet Psikolojisi* (İstanbul: İz Yay., 2009), 7.

⁵³ İlhan Topuz, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* içinde, ed. Ali Ayten vd. (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 1/237-251.

Doğan ise konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme sunmaktadır: “Manevî rehberlik ve danışmanlık, uzmanlık gerektiren bir alan olduğundan manevî danışmanların yeterliliği önemli bir konudur. Dinî/ manevî konularda yeterli eğitimi olmayan psikoterapistlerin hakikatini bilmedikleri dinî konularda ön yargılı davranmaları durumunda danışana önemli zararlar vermeleri mümkündür. Diğer yandan din adına insanı derinlemesine anlamaktan uzak, yasaklayıcı dinî yaklaşımların, dinin şifa verici niteliğine engel olacağı konusunda kaygılar da bulunmaktadır. Bu nedenle din ve maneviyata ilişkin bilgi düzeyi kadar psikolojik danışmanlık bilgi ve deneyim düzeyi de manevî danışmanlık yapacak bireyler için önem taşımaktadır.”⁵⁴

Buna göre bu alanda gereken çalışmaların yapılması, ilahiyat fakültelerinin lisans programlarında “Dini/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” bölümlerinin açılmasının bir öneri olarak sunulmasında fayda görülmektedir.⁵⁵

Sonuç

Bilim, teknoloji, sanayi, ekonomik dinamikler, kültürel ve toplumsal yapı gibi unsurların gelişmesi ve değişmesinin hayatımıza etkileri göz önüne alındığında bireylerin çözüme kavuşturmaları ve anlamlandırmaları gereken çok ciddi meselelerle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Gelişen ve gelişirken değişen hayata uyum sağlamak, imkânlar dâhilinde hayatının kontrolünü elinde tutmak bireylerin kendilerini güvende hissetmeleri için oldukça önemlidir. Bilim adamları (psikolog, psikiyatr, sosyolog gibi) kompleks sorunlarla karşı karşıya kalan insanların karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmeleri ya da anlam dünyalarını zenginleştirmek amacıyla bazı teknikler geliştirmişlerdir. Psikoloji ve din konusunda yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan dini/manevi danışmanlık ve rehberlik, din ve maneviyat kaynaklarından yararlanılarak gerçekleştirilen, psikolojik danışma ve rehberlik yaklaşımları ve tekniklerinin uygulandığı bilimsel bir psikolojik destektir. Aşamadığı problemleri ya da desteğe ihtiyacı olan bireylere yönelik yönlendirme, iyileştirme, uzlaştırma, destekleme ve geliştirme alanın hedeflerindedir.

Dini/manevî danışmanlık ve rehberlik batı kaynaklarında genellikle “pastoral care” ya da “pastoral counselling” kavramı ile karşılığını bulur. Bu alan manevî danışmanların, davranış bilimleri ve teolojik kaynaklardan yararlanarak ortaya koydukları bilgi, görüş ve ilkelerden faydalandıkları bir süreçtir. Sahadaki araştırmalar modern manada ilk olarak Hıristiyan dininin temel ilkeleri çerçevesinde oluşan bir gelenek içerisinde doğmuştur. İslami kültür tarihine bakıldığında ise manevî danışmanlık hizmetinin isimlendirme olmaksızın, din adamları tarafından informal bir şekilde verildiği, bu alan için farklı bir ilim dalı ihtiyacı hissedilmediği için yeterli metodolojisinin de ortaya konulmadığı görülmektedir.

Manevi danışmanlık uygulamalarında kullanılan teknikler psikolojik danışmanlık pratiklerinde kullanılan tekniklerdir. Yani dini danışma ve rehberlik hizmeti aynı zamanda bir psikolojik danışma ve rehberlik hizmetidir denilebilir. Dolayısıyla psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri için kullanılan teknikler dini danışma ve rehberlik hizmetleri için de geçerli

⁵⁴ Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 1299.

⁵⁵ Şentürk. “Hastanelerde Manevî Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ Hastanesi Örneği.” 393.

tekniklerdir. Psikolojik danışma araştırmalarında uygulanan yöntemler çoğu zaman bireyi tanıma yöntemleri ve hizmeti sunma yöntemleri olarak iki grupta ele alınmaktadır. Bireyi tanıma yöntemleri psikanalitik yöntemler, hizmet sunma yöntemleri de terapötik yöntemler olarak adlandırılmaktadır. Bunlara ek olarak bir de teolojik teknikler mevcuttur. Bu tekniklerin uygulanabilirliği ve verimliliğine dair daha çok incelemeye ihtiyaç vardır.

Dini/manevi danışma ve rehberlik hizmetlerinin ilgi alanı olan konular hayatın pek çok alanını kapsamaktadır. Bireyler yaşamlarını farklı alanlarda farklı şekillerde sürdürdükleri için her alanın kendine has sorunlarının bulunması, bunların her birine uygun şekilde çözüm arayışlarının olması doğaldır. Sağlıklı bir din anlayışı ortaya koyabilme, dini ve manevi eğitim ihtiyacını doğru kaynaklar ve yöntemler vasıtasıyla karşılama görevi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yükümlülüğündedir. Türkiye’de dini/manevi danışma ve rehberlik hizmetleri alanı olarak, din hizmetleri, aile ve sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri ve adalet hizmetleri alanları mevcuttur. Bunlara ek olarak insana dair olan her konuda dini ve manevi danışmanlığa dair hizmetlerin bireylere ulaşması sağlanmalıdır.

Dini/manevi danışmanlık ve rehberlik hizmet alanlarında İslami ilimlere ek olarak psikoloji, din psikolojisi ve diğer beşerî bilimlerde yeterli düzeyde formasyonu olan danışmanların yetiştirilmesine ihtiyaç vardır. Alanla bağlantılı olarak gerek lisans, gerekse lisansüstü düzeyde yapılacak teorik ve pratik eğitimlerle sahada görev alacak personelin uzmanlaşması konusunda yüksek din öğretimi kurumlarına ciddi vazifeler düşmektedir. Alandaki bilimsel ve tecrübi birikimlerin artırılması, yeni çalışmalarla desteklenmesi ve daha geniş bir bakış açısıyla pratik alanlara aktarılması ile bireylerin problemlerine daha etkili çözümler getirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah - Köylü, Mustafa. (ed.), *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Arslantürk, Zeki. *Uygulamalı Sosyal Araştırma Kavramlar-Metotlar-Teknikler-Bilgisayar Uygulamaları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- Ayten, Ali (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Ayten, Ali vd. (ed.). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. 2 Cilt. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Başar, Serpil. *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı*, I. Din Hizmetleri Sempozyumu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Baygeldi, Merve Reyhan. "Türkiye’de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler". *SETA Analiz* 234 (Güz 2018).
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2016.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2016.

- Colman, Andrew M. *A Dictionary of Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Doğan, Mebrure. Hastane Örneği Üzerinden Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2017), 1267-1304.
- Düzgüner, Sevde - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yay., 2012.
- Işık, Harun - Karaman, Kasım. *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020.
- Karaca, Faruk - Acar, M. Cevat. “Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Danışanın Dini Kaynakları Kullanması Üzerine Bir Vaka Örneği”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* 1, ed. Ali Ayten ve dğr. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Keskin, Bedrettin - Erdem, Metin. “Türkiye’de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (Güz 2018), 70-80.
- Koç, Mustafa. *Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yay., 2012.
- Kula, Naci - Sel, Sevgi. *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020.
- Kula, Naci. “Deprem ve Dini Başa Çıkma”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 234-255.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yay., 2017.
- Seyyar, Ali (ed.). *Manevi Sosyal Hizmetler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Söylev, Ö. Faruk. “Psikolojik Yardım Hizmetleri Bağlamında Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 287-308.
- Söylev, Ö. Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi Kavram Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020.
- Söylev, Ö. Faruk. *Türkiye’de Dini Danışma ve Rehberlik- Alanları, İmkânları ve Yöntemleri- (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2014.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yay., 2017.
- Şentürk, Habil. “Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ Hastanesi Örneği”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 373-396.
- Şentürk, Habil. *İbadet Psikolojisi*. İstanbul: İz Yay., 2009.
- Şentürk, Habil. *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*. İstanbul: İz Yay., 2017.

Şentürk, Habil. *Yahya Kemal ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Tan, Hasan. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Teori ve Uygulama*. Ankara: MEB Yay., 2000.

Taş, Kemaleddin. *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Topuz, İlhan. “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerinde Temel Nitelik ve Yeterlilikler”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* içinde, ed. Ali Ayten, Mustafa Koç ve Nuri Tınaz, 1: 237-251. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Topuz, İlhan. *Din Görevlilerinin Mânevi Danışmanlık Yeterlilikleri*. Isparta: Manas Yayınları, 2014.